

אורי הולצמן

לעילוי נשמת סבי היקר
ניסן יונה ב"ר בנימין הולצמן
נלב"ע ד' מנחם אב תשנ"ד תנצב"ה

זמן תחילת אבלות*

- א. פתיחה
- ב. הצגת הבעיה
- ג. תחילת אבלות במקרים שונים
  1. ודאי מת, אך אין יודעים היכן גופתו
  2. ודאי מת, אך גופתו מוחזקת על ידי השילטונות
  3. מת המוטל לפנינו לקבורה
  4. ספק מת
  5. מת המוטל לפנינו ואין אפשרות לקבורו (כגון שהעיר במצור)
- ד. קרוב כאן וקבורה בחוץ לארץ לאחר זמן
- ה. נספח: שיטת הגאונים

א. פתיחה

אחת הסוגיות החשובות בהלכות אבלות היא סוגיית זמן תחילת האבלות. כידוע, אין האבלות חלה מיד עם מות המת. תחילה, ישנו שלב האנינות, ורק בשלב מאוחר יותר

* אין צורך לומר שלא בא מאמר זה לפסוק הלכה כלל ועיקר, אלא להציע לפני המעיינים את המקורות. כל הציונים במאמר זה, אלא אם כן צויין אחרת: לשולחן ערוך - יורה דעה סימן שעה, לגמרא - בבלי מועד קטן, לרא"ש ולשאר ראשונים - מועד קטן פרק ג, לרמב"ן - ספר תורת האדם בהוצאת מוסד הרב קוק (הודפס בכתבי הרמב"ן חלק ב).

מסתיימת האנינות ומתחילה האבלות. במאמר זה ננסה להגדיר מהו זמן תחילת אבלות על ידי בחינת ההלכות במקרים שונים¹.

ב. הצגת הבעיה

השולחן ערוך קובע ברורות (סעיף א): "מאימתי חל האבילות? משנקבר ונגמר סתימת הקבר בעפר - מיד מתחיל האבלות". ומוסיף הרמ"א על פי הרא"ש: "היה סבור שנסתם הקבר והתחיל להתאבל, ואחר כך נודע לו שטעה - חוזר ומתחיל האבלות מחדש".
וכן כתב השולחן ערוך בסעיף ו: "מי שהודיעוהו שצלבו עובדי כוכבים קרובו בעיר אחרת, ונהג אבלות מיד, ואחר כך נודע לו שעדיין עומד בצליבה, אותו אבילות לא עלה לו, וחוזר ומונה משיקבר או משנתיאשו מלקברו".
דברי הרא"ש הם בתשובה (כלל כז אות ח), והובאו בבית יוסף בסוף הסימן, וזה לשונו:

דע, כי אבלות קודם קבורה או קודם יאוש **לאו אבלות הוא כלל**, כי לא נתחייב עדין להתאבל, והוה ליה כשמע על החולה שמת והתחיל להתאבל עליו, ואחר כך אמרו לו: חי הוה והשתא הוא דמת, שצריך עתה להתחיל שבעה ימי אבלות, כן הדבר הזה.

והנה, למרות דברים ברורים אלה, כתב השולחן ערוך מיד בסעיף ב: "מי שדרכן לשלוח המת למדינה אחרת לקברו, ואינם יודעים מתי יקבר, מעת שיחזרו פניהם מללוות, מתחילין למנות שבעה ושלשים ומתחילין להתאבל".
והדברים תמוהים! תחילה כתב השולחן ערוך שרק מסתימת הגולל מתחילה אבלות, והרמ"א אף ציין לדברי הרא"ש, שהמתאבל לפני קבורה כאילו מתאבל על החי, ומיד בסעיף הבא כתב השולחן ערוך בפשטות, שמשעה שמחזירים פניהם מן המיטה, אף על פי שנקח למדינה אחרת, וודאי שעדיין לא נקבר - יתחילו מיד להתאבל!
ויתירה מזו כתב הרמ"א בסעיף ז:

אם שלחו מתיהם לעיר אחרת, שדינם להתחיל האבלות משיחזרו פניהם, והתחילו למנות האבלות, ואחר כך נתפס המת ולא ניתן לקבורה זמן ארוך - אין צריכין להפסיק אבלותו, ואין צריכין לחזור ולהתאבל אחר כך, דמאחר שדינם להתחיל מיד - אין צריכין להפסיק.

ובשדי חמד (פאת השדה, מערכת אבלות סימן יד) כתב: "ולפום ריהטא, שני הדינים הללו הם כשני כתובים המכחישים זה את זה, וצריך להתיישב היטב".
על מנת להבין מהו היסוד הקובע בדין התחלת האבלות, יש לחלק בין המקרים השונים,

1. לא נתייחס במאמר זה לבעייתיות במעבר מאנינות לאבלות. נושא זה רחב וקובע ברכה לעצמו.

ולבדוק מהו זמן תחילת האבלות בהם.

ג. תחילת אבלות במקרים שונים

ראשית, יש להדגיש כי אין אבלות חלה ללא ידיעה². אדם שאינו יודע כלל שקרובו מת - אינו חייב בהלכות אבלות, ואף אין חייבים לספר לו על כך (שולחן ערוך תב, יב; ועיין ספר חסידים רמז תתג). ברגע שהקרוב שומע על מות קרובו (היינו, אחר סתימת הגולל), חלות עליו הלכות אבלות. אך כאן יש לחלק בין "שמועה קרובה", היינו, ששמע על מיתת קרובו תוך שלושים יום מיום המיתה, ובין "שמועה רחוקה", היינו, ששמע לאחר שלושים יום מיום המיתה. בלשון השולחן ערוך (תב, א): "כללו של דבר: יום שמועתו הקרובה כיום הקבורה". בשמועה קרובה נוהג כל הלכות אבלות, לעניין שבעה ושלושים ושנים עשר חודש, ובשמועה רחוקה נוהג אבלות שעה אחת (ועיין סימנים תב, שצו).
נדון עתה במקרים שונים:

1. ודאי מת, אך אין יודעים היכן גופתו.
2. ודאי מת, אך גופתו מוחזקת על ידי השלטונות.
3. מת המוטל לפנינו לקבורה.
4. ספק מת.
5. מת המוטל לפנינו ואין אפשרות לקבורו (כגון שהעיר במצור).

נדון בכל מקרה ומקרה על פי המקורות, וננסה למצוא בכל דין מהו העיקרון הקובע את זמן תחילת האבלות³.

1. ודאי מת, אך אין יודעים היכן גופתו

כתוב באבל רבתי (ב, יב):

מי שנפל לים, מי ששטפו נהר, מי שאכלתו חיה רעה - אין מונעין מהן כל דבר. מאימתי מתחילין למנות להם? משעה שנתיאשו לבקש. מצאוהו אברים אברים - אין מונין לו עד שימצא ראשו ורובו. רבי יהודה אומר: השדרה והגלגולת הן רובו.

זאת אומרת, כל זמן שמחפשים את גופתו ולא נואשו מלמוצאה, אף על פי שודאי מת - לא חלה אבלות. אם נמצא המת, או ראשו ורובו, נפסקים החיפושים ומתחילה האבלות. [נראה

2. מהי ידיעה המתחלת אבלות - עיין סימן שצו, ועיין לקמן שיטת הגאונים.
3. לא נתייחס במאמר זה לעניין "גדול הבית", שהוא יסוד חשוב בעניין זמן תחילת האבלות. ועיין במאמרם של ידידי הרבנים יעקב בלינקי וגלעד גרוס בחוברת זו.

לעניות דעתי פשוט, שאף כאן תחל אבלות רק לאחר סתימת הגולל על ראשו ורובו, אך מסתימת לשון הפוסקים משמע, שברגע שנמצאו חלה אבלות, וצריך עיון. אם לא נמצא המת, והמחפשים נואשו מלמוצאו והפסיקו לחפש - מיד מתחילה האבלות. נמצא, שישנו יסוד נוסף להחלת אבלות במקרה שאין אפשרות לסתימת גולל, והוא **יאוש הקרובים**. וכן כתב הרמב"ן (עמוד קסב): "יאוש כסתימת הגולל", וכן כתב הנימוקי יוסף (יח, א בדפי הרי"ף ד"ה המסורס): "וכשנתיאשו מלבקשו - אותו היום הוי סתימת הגולל". כתב הרא"ש (סימן נו):

אירע מעשה במגנצא שיהודי היה הולך בדרך בקרון, ויהי בדרך ויקם עליו הקרוני ויהרגהו, וזה היה בראש חדש טבת, ובנו חפשו בכל הדרכים ימים רבים ולא מצאו. ובראש חדש אדר, בא לפני רבינו אליקים ברבי יוסף ז"ל, ושאל לו כדת מה לעשות, ואמר לו למנות שבעה ושלושים מראש חדש אדר ואילך... אלמא, שעת יאוש כשעת קבורה... היכא שנפל לים או אכלתו חיה שלא נקבר, היו כל הימים שלא נתיאשו כמותו מוטל לפניו לקבורו, שהרי בכך הוא עסוק, וכל זמן שמתו מוטל ועליו לקבורו אין אבילות חל עליו. וכשמת יאוש, אין מוטל עליו לקבורו, ואין עסוק בכך, והוי כיום קבורה, וחלה עליו אבילות של שבעה ושלושים⁴.

הרא"ש מדגיש, שעד שלא נתיאשו הרי זה כאילו המת מוטל לפניו, וכשנתיאשו - כאילו קבורהו.

2. ודאי מת, אך גופתו מוחזקת על ידי השילטונות

כתוב באבל רבתי (ב, יא):

הרוגי מלכות אין מונעין מהן כל דבר. מאימתי מתחילין למנות להם? משעה שנתיאשו מלשאול, אבל לא מלגנוב, שכל הגונב הרי זה שופך דמים.

ופירש בנמוקי יוסף (יח, א מדפי הרי"ף):

ומאימתי מתחילים - שהרי לא נסתם הגולל, שלא ניתנו לקבורה שיהו מונים להם מסתימת הגולל. **משנתיאשו** - שמבקשים מאת השליט ושריו לקברם,

4. בקיצור פסקי הרא"ש שם כתב הטור: "מי שנהרג בדרך או גררתו חיה או שטפו נהר, ולא נתיאשו מלקבורו - אין על הקרובים לא אבילות ולא אנינות. נתיאשו מלקבורו - מונין שבעה ושלושים מיום שנתיאשו", וכן פסק הטור בסימן שמא. וכתב הבית יוסף שם: "ומה שכתב, שאין על הקרובים דין אנינות - כן משמע מדברי הרא"ש שם, גבי מעשה שאירע במגנצא". וקשה, שהרי הרא"ש כתב בפירוש: "כל הימים שלא נתיאשו - כמותו מוטל לפניו לקבורו", משמע, שיש עליהם דין אנינות בשעת החיפוש, וצריך עיון.

וכשמתאשים מלשאול - אותו היום הוא להם כאלו נסתם בו הגולל, וחייבין להתאבל עליהם אחר שראו שאין השר מרגיש בהם. ואף על פי שבדעת הקרובים לגנוב אותם ולקברם, אפילו הכי מתאבלים עליהם, דמילתא דלא שכיחא להו הוי.

אף כאן, יסוד היאוש הוא הקובע את חלות האבלות. החידוש הוא, שאף על פי שגופתו נמצאת במקום ידוע ובהישג יד אפשרי, מכל מקום יאוש מלהשיג את גופתו בדרכים רגילות הוי יאוש לעניין אבלות⁵.

3. מת המוטל לפנינו לקבורה

זהו המקרה השכיח ביותר. איתא בגמרא (כו, א) :

תנו רבנן: מאימתי כופין את המטות? משיצא מפתח ביתו - דברי רבי אליעזר, רבי יהושע אומר: משיסתם הגולל.

נפסקה הלכה כרבי יהושע (רי"ף טז, ב)⁶.

נחלקו רש"י ורבינו תם, מהו גולל, ומהי סתימת הגולל. לרש"י היינו סתימת הארון, כלומר גולל הוא כיסוי הארון, "בשעה שישתם במסמרים על מנת שלא יפתח עוד" (לשון הרמב"ן עמוד קמז). לרבינו תם היינו סתימת הקבר, כלומר, גולל הוא אבן גדולה ששמים על הקבר לאחר שקברו בו את המת (עיין כתובות ד, ב רש"י ד"ה גולל ותוספות ד"ה עד)⁷.

5. הרב דב אליעזרוב כתב להסביר את סברת יאוש (תחומין ד עמוד 118): "דעצם דין שבעה ושלושים יום תלוי בעיקר מעת שקבורים אותו, אלא כיון שנתאשו, קבעו חז"ל שיש לילך אחר רוב, שבודאי לא ימצאוהו, כי אדם בהול על מתו, וברור הוא שהאדם יעשה כל מיני טעדיקי ותחבולות למצוא את מתו. ואם בכל זאת לא מצא, מן הסתם שכבר לא ימצאוהו ומסיבה זו חדל מלחפשו יותר. ולכן צריכין לקיים מצות אבלות שקבעו חז"ל להתאבל על מתו. וזה נקרא אבלות בדלית ברירה, כיון שלא ימצאוהו כבר". הסבר זה, לעניות דעתי, הוא קשה ביותר ואינו מתקבל, שהרי לקמן (עמוד 178) הובא חידושו של רבא (כב, א) בעניין אבלים שאינם הולכים אחר המיטה לקבורו, שאבלותם מתחילה משעת החזרת פניהם מן המת, והסבירו הראשונים, שזהו היסוד של יאוש מלקבורו, וכיצד אפשר להגדיר אבלות של קרובים שאינם ממשיכים בליווי המת כ"אבלות בדלית ברירה"? ועיין לקמן (עמוד 179).

6. עיין בית יוסף, ריש סימן שעה: "וידוע דהלכה כרבי יהושע", ועיין תשובות הגאונים, שערי צדק חלק ג, שער ד, סימן ח.

7. יש להעיר, שהתוספות הקשו לשיטת רבינו תם, במקרה שאין אבן גדולה שנוהגים לשים על הקבר, ויניחוה לאחר זמן, מאימתי מתחילים להתאבל? ותירצו בזה שני תרוצים שונים. בשבת (קנב, ב ד"ה עד) ובכתובות (ד, ב ד"ה עד) תירצו: "דיש לומר, מכי אהדרי אפיהו מקברא". לעומת זאת, בסנהדרין (מו, ב ד"ה משיסתום) תירצו: "מכל מקום חיילא משיסתום הקבר בהוייתו", ועיין תוספות רא"ש שם. החילוק בין התירוצים ברור. לתירוץ הראשון סתימת גולל היא בדווקא ולעיכובא לעניין חלות אבלות, ולא מהני סתימת הקבר בלבד. רק בגלל דינו של רבא לעניין החזרת פנים שייך להתחיל להתאבל משעה שיחזירו פניהם מן הקבר. לעומת זאת, לתירוץ השני סתימת גולל היא לאו דווקא, ואבלות יכולה לחול מיד

חידשה הגמרא (כב, א): "אמר להו רבא לבני מחווא: אתון דלא אזליתו בתר ערסא, מכי מהדריתו אפייכו מבבא דאבולא - אתחילו מנו".
פירש רש"י:

דמאן דאזיל בתר ערסא, לא חיילא עליה אבילות עד שנסתם הגולל, כשמוליכין המטה מבבל לארץ ישראל לקבור, ואין כל הקרובים כולם יכולין לעלות עד ארץ ישראל, ומלויין המת פרסה או מיל וחוזרים. **מכי אהדריתו אפייכו מבבא דאבולא** - משער החיצון של העיר ומגרשיה דאתיתו לביתא. **אתחילו מנו** - ימי אבילות, אף על גב דלא נקבר המת עד ימים רבים, ואף על גב דאבילות אינו חל עד שיתום הגולל, לדידכו דלא מחזי, חזרתכם כנסתם הגולל.

נחלקו הבה"ג והרמב"ם, באיזה מקרה מדובר בגמרא. לבה"ג, אפילו אם נקבר המת בסמוך לעיר, ברגע שמחזירים פניהם מן המת יתחילו למנות, לרמב"ם⁸ ולרמב"ן, דין זה נאמר דווקא אם נלקח המת למדינה אחרת, אבל אם נקבר סמוך לעיר - לא יתחילו להתאבל עד שיחזרו הקוברים ויאמרו שנסתם הגולל.
והסביר הרמב"ן (עמוד קסב):

נראה לי, שלא נאמרו דברים אלו אלא במוליכין אותו מעיר לעיר, דכיון שמסרוהו לאלו שמוליכין אותו והחזירו פניהם, כבר נתיאשו ממנו, ויאוש כסתימת גולל. אבל בקוברין אותו בבית הקברות סמוך לעיר והן חוזרין מיד בו ביום, אין נוהגין עליו אבילות עד שיחזרו הקרובים ויאמרו להם כבר נקבר, שהרי דעתם עליו וכמונח לפניו דמי, אינו אלא שנמסר לכתפים, ומותר לאכול בשר כדאמרן⁹.

נמצא, שהרמב"ן הבין שחידושו של רבא אינו חידוש, אלא הוא השלכה של דין יאוש, שלמדנו לעיל, לעניין מי שנפל לים ולעניין הרוגי מלכות. אותם הקרובים המחזירים פניהם, הרי הם כמתייאשים מלקוברו, ואינם צריכים להמתין לסתימת הגולל. הרמב"ן מחדש, שבנקבר סמוך לעיר אין הקרובים מתייאשים, כיוון שדעתם עליו, ואין אבלות חלה עליהם. אך גם אינם אוננים כיוון שמסרוהו לכתפים, ומותרים בבשר וביין.

בדעת בה"ג, החולק על הרמב"ן, וסובר שאף בנקבר סמוך לעיר חלה אבילות בהחזרת פנים, יש להסתפק, האם חולק וסובר שאף בזה שייך יאוש, ושוב אין דעתם עליו, או שמא חולק

בסתימת הקבר בעפר. נפקא מינה בין התרוצים תהיה, לו יצוייר שהקרובים אינם משים מן הקבר עד נתינת הגולל עליו.

8. לקמן נציין, כי יש מחלוקת בהבנת דעת הרמב"ם, אך כאן נקטנו בפשטות כהסבר הבית יוסף.

9. המשפט האחרון אינו מובן. הבית יוסף (דף שח, ב) העתיק: "שהרי דעתם עליו וכמונח לפניו דמי", ולא העתיק עוד. ועיין ריטב"א כב, א.

על כל היסוד שקבע הרמב"ן, וסובר שחידושו של רבא אינו גדר בעניין יאוש, אלא דין העומד בפני עצמו¹⁰.

בלשון הרמב"ם (אבל א, ה), שהועתקה להלכה בשולחן ערוך (סעיף ב), נחלקו אחרונים:

מי שדרכן לשלוח המת למדינה אחרת לקוברו, ואינם יודעים מתי יקבר - מעת שיחזרו פניהן מללוותו, מתחילין למנות שבעה ושלישים ומתחילין להתאבל.

דעת הב"ח, וכן כתב בדעתו ערוך השולחן (סעיף ח), שמלשון הרמב"ם משמע, שדוקא כשאינם יודעים מתי ייקבר, אבל אם יודעים מתי ייקבר - לא יתאבלו עד שעת הקבורה, וזוהי גם דעת הרמב"ן. לכן חילק בין סמוך לעיר ובין מדינה אחרת. וכן כתב הרדב"ז בשו"ת חלק ד, סימן סג.

אבל דעת ערוך השולחן עצמו היא, שלשון הרמב"ם היא לאו דוקא, ומשמע שכן דעת שאר הראשונים, ואפילו יודעים מתי ייקבר יחלו להתאבל משיחזרו פניהם¹¹.

4. ספק מת

כתב הבית יוסף בשם בעל העיטור (דף שט, א):

מי שטבע במים שאין להם סוף - אין היתר לאשתו, וכיון דבחזקת חי קיימא, מסתברא דלא נהיגא אבלותא. והא דתניא באבל רבתי (ב, יב): טבע בנהר או שנפל בים, מאימתי מונין לו? משנתייאשו לבקש, איכא למימר, שנפל ומת או שנפל למים שיש להם סוף.

ובשולחן ערוך כתב (סעיף ז): "מי שטבע במים שיש להם סוף... מאימתי מונינים? משנתיאשו לבקש". וכתב הש"ך שם (ס"ק ז): "נראה, להכי נקט מים שיש להם סוף, לאפוקי שאין להם סוף, דאין מתאבלין עליו כלל".

משמע מכאן, שאף על פי שרוב הנופלים למים שאין להם סוף מתים, לא יתאבלו עליו, כיוון שאין היתר לאשתו בעדות זו. וכן משמע מדברי הרמב"ן בעניין איזו עדות צריך על מנת להתחיל להתאבל (עמוד רלט): "זוהי הכלל: כל עדות שמשיאין האשה על פיו - קרובים מתאבלין".

הסביר הב"ח את סברת הרמב"ן (סימן שצז):

ולפי עניות דעתי... כך כוונתו, דאי איתא דבמקום שמשיאין את האשה על פי

10. על פי הסבר זה, ניתן לקבל את דברי הרב אליעזרוב שהובאו לעיל בהערה 5.

11. מלשון השולחן ערוך הנזכר לעיל, משמע שפסק כרמב"ם וכרמב"ן, ולא כבה"ג, אך כבר הקשו, שלכאורה סותר למה שכתב בסוף סימן שצט, שהעתיק לשון בה"ג להלכה. ועיין דגול מרבבה ריש סימן שעה, ובערוך השולחן סעיף יא. יש להעיר, שבה"ג כתב את דינו במפורש, ולא רק מה שצוטט בראשונים לעניין ערב יום טוב, וזה לשונו (מהדורת מכון ירושלים, הלכות אבל עמוד רמז): "והלכתא, היכא דנפק שכבא מקמי פניא, אי נמי מן מתא למתא, ולא אסתתם הגולל אלא בליליא - הנך דאיתנהו בביתא מנו מעידנא דאיכסי שכבא מיניהו, הנך דבהדי שכבא מני מעידנא דאיסתתם הגולל".

עדות זו (עד אחד, עד מפי עד, גוי מסיח לפי תומו - א.ה.), דאין הקרובים מתאבלין, אם כן בחזקת חי מחזקינן ליה, ודאי דלא היו משיאין האשה לאיש אחר, דהוה להו תרתי דסתרי אהדדי! אלא בעל כורחך צריך לומר, דכשמשאין האשה על פי עדות זו, כל שכן דמתאבלין עליו. אם כן, בעלמא נמי, היכא דאין משיאין האשה על פיו, כגון שאין לו אשה, נמי הקרובים מתאבלין, דפשיטא דאין דין אחד חלוק - פעם מתאבלין דנאמן הוא בעדותו, ופעם אין מתאבלין דאין נאמן בעדותו, זה דבר שאין לו שחר! אלא בעל כורחך, לעולם נאמן.

בהסבר דבריו נאמר בפשטות, שאין לדון אדם כמת אלא אם כן התקבלה בפנינו עדות ברורה בשני עדים על מותו, הן לעניין להתיר את אשתו והן לעניין אבלות. אבל מאחר שבאשה הקלנו לקבל אף עד אחד ועד מפי עד וכו', כיוון דאשה דייקא ומינסבא, ובדבר דעבידא לגלויי לא משקרי, אי אפשר לחלק בין התרת האשה להינשא ובין אבלות על המת, כי אז תהיה סתירה בין הדברים. לכן השווינו את הדינים, ואף לעניין אבלות נקבל עדות של עד אחד וכו'. בעניין אבלות הקלנו בכל מקרה, ואף במקרה שאין נפקא מינה לעניין עגינות, כגון ברוק שמת או באשה שמתה, נתאבל בעדות של עד אחד.

נמצא, שרק עדות מיתה שאפשר **להשיא את אשת המת על פיה**, קבילה להחיל על קרוביו דיני אבלות. ונחלקו אחרונים האם אמרינן בזה 'לא פלוג', ואף ברוק שמת או באשה שמתה צריך עדות ברורה על מיתתם, או שמא באלה אפשר להקל, ולהתאבל אפילו בעדות שאין משיאין אשה על פיה, ועיין היטב פתחי תשובה ס"ק ג. וקשה, שהרי כתב הרא"ש (סימן צז):

מעשה באשה אחת שהיתה רחוקה מבעלה מהלך ארבעה ימים, ובאו והגידו לה הנחנו את אישך גוסס, והורה לה רבינו מאיר ז"ל שתתאבל, דאמר בפרק כל הגט (גיטין כח, א): השולח גט ממדינת הים והניחו זקן או חולה - נותן לה בחזקת שהוא קיים, וקאמר עלה בגמרא: לא שנו אלא שהניחו חולה, אבל גוסס לא, דרוב גוססין למיתה ואמרינן דילמא מיית... אבל כשאינו לפנינו והניחו גוסס תלינן שכבר מת, אם כן בנדון זה רוב גוססין אינם חיים שלושה ימים או ארבעה.

וכן פסק בשולחן ערוך (שלט, ב): "מי שאמרו לו: ראינו קרובך גוסס היום שלשה ימים, צריך להתאבל עליו (דודאי כבר מת)".

משמע שאין צריך באבלות ידיעה ודאית **ואזלינן בתר הרוב!**

כתב המשכנות יעקב בסימן סט (הובא בסוף פתחי תשובה ס"ק ג, עיין שם), שיש בזה מחלוקת ראשונים, דרוב ראשונים סוברים שאף כשאין עדות למיתה ודאית, אלא רק לעניין רוב - מתאבלים, ואף השולחן ערוך סותר את עצמו, ומכריע המשכנות יעקב שיש להתאבל במקרה כזה.

בתחומין ד (עמוד 117) נזקקו לשאלה הבאה (שאלה זהה נשאל הבניין ציון בסימן קכא, עיין שם):

מעשה בזקן אחד שסובל ממחלת השכחה, נאבד מביתו, ואחרי כמה חיפושים של כמה שבועות לא מצאוהו. המשפחה והמשטרה כבר נלאו לחפש אחריו יותר, ורק אחרי חודשים מצאוהו מת על ידי עובר אורח, ובקושי הכירוהו בטביעת עין, ורק על ידי הבגדים הכירוהו היטב, וזה היה די ניכר שכבר מת מזמן רב. מהו הדין כעת לאחר שמצאוהו לעניין אבלות שבעה ושלושים יום?

על שאלה זו ענו שם הרב דב אליעזרוב והרב עובדיה הדאיא, ובדבריהם התייחסו גם לעניין תחילת האבלות משעה שנתייאשו מלבקשו. לדעת הרב אליעזרוב, יאוש מלחפש היינו "אף שבלבם עוד הם מקוים לישועת ה' שיתכן עוד שימצא, מכל מקום זה לא מוציא מידי יאוש". ברם, הרב הדאיא חולק (שם עמוד 122):

ואני בעוניי, לא כן אנכי עמדי, כי גבול ותחום קבעו לנו רז"ל בגדר יאוש, היינו, מים שיש להם סוף הוא גדר יאוש, מים שאין להם סוף הוא גדר אין יאוש. היינו אם טבע במים שיש להם סוף, וטרחו ויגעו לחפש אחריו, ולא מצאוהו, הוא בבחינת יאוש, כיון שמדרך הטבע, מים שיש להם סוף, מוכרח הוא לבוא לידי גילוי אם היה נשאר בחיים. ומכיון שלא נמצא בעליל אחרי החיפוש הראוי, אנו תולין, שבודאי אכלוהו הדגים ושוב לא ימצא עוד, והוי דינו כמת, ועליהם לנהוג ימי אבלות כדין וכדת. ואם טבע במים שאין להם סוף, מכיון שאין להם סוף ואפשר שמצא לו מקום לצאת במקום שלא תוכל לשלוט עין מחפשו, תמיד אנו מחזיקים אותו בחיים, כל עוד שאין הוכחה גמורה שכבר מת ואיננו. ולכן, לא מתירים אשתו עד שיתברר בבירור גמור שכבר מת ואיננו, ומטעם זה לא נוהגין אבלות שלא יבואו להתיר אשתו להנשא... והנה, אם היה המקרה כנידון דידן, שלא היה ענין טביעה במים רק שנאבד בדרך, ולא יצא שום קול עליו שנהרג או שגררוהו חיות וכדומה, הוי כטביעה במים שאין להם סוף... דהעולם ומלואו אין לו סוף, ואף שחיפשוהו ויגעו ולא מצאוהו, לא שייך בו יאוש, דיכול להיות שברח לאיזה מקום נידח רחוק, וסוף דבר יחזור לביתו. רק אם יצא קול עליו שנהרג או אכלוהו חיות, וחיפשוהו ולא מצאוהו, דינו כטבע במים שיש להם סוף, דאם חיפשוהו ויגעו ולא מצאוהו ונתיאשו מלחפשו עוד - הוי בגדר יאוש.

5. מת המוטל לפנינו ואין אפשרות לקבורו (כגון שיער במצור)

כתב הרא"ש (סימן נו):

מעשה אירע בשפירא, כשנפטר רבינו קלונימוס הזקן ז"ל ברבי יצחק ז"ל¹²,
היתה העיר במצור, ושמוהו בארון בבית המקוה, ומנו לו מיד שבעה
ושלושים, אף על פי שהיתה דעתם לפנותו משם לאחר המצור, מכל מקום

12. רבי קלונימוס הוא סבו של רבי יהודה החסיד.

כיון שלא פינהו בתוך שבעה - מנו מסתימת גולל הראשון. אבל אם דעתו לפנותו תוך שבעה - מונה מסתימת גולל השני.
 נחלקו הפוסקים בהבנת הלכה זו. לדעת הבית יוסף (דף שט, א) והב"ח (דף שח, ב) - "סתימת ארון בענין זה של רבינו קלונימוס הוי כסתימת הגולל" (לשון הבית יוסף). הב"ח אף מוכיח ממקרה זה, שבאמת הלכה כרש"י כנגד רבינו תם בענין הגדרת סתימת הגולל שהובאה לעיל, אלא שנהגו כרבינו תם על מנת לצאת ידי חובת כל השיטות.
 אבל הש"ך כתב (ס"ק ה):

אף על גב דקיימא לן... דאין אבילות חל אלא משיסתם הגולל, דהיינו משנקבר ונגמר סתימת הקבר בעפר, היינו בעלמא, אבל במצור מיד שנתנוהו בבית אחר וסתמו הארון הוי כקבורה, דהוי כנתיאשו מלקברו, דאף על גב דרוצים לקוברו אחר כך בבית הקברות, מכל מקום השתא במצור הוי ליה קבורה מעליותא לדידהו, שהרי אם תלכד העיר לא יקברוהו בענין אחר, וכן נראה בבית יוסף¹³.

על פי שיטת הש"ך, עולה יסוד נוסף בענין יאוש. לא מיבעיא מת שאינו לפנינו ואין יודעים היכן הוא, או אפילו יודעים היכן הוא, אך אי אפשר להשיג את גופתו לקבורה, שמועיל יאוש, כיוון שלא שייך בו סתימת הגולל. אלא אפילו מת המוטל לפנינו, ואין אפשרות לקוברו בקרקע, הוי כיאוש מלקוברו ומונין אבלות מיד.
 אבל לשיטת הב"ח, לא שמענו חידוש כזה, וכל הדין הנזכר לעיל התאפשר, רק משום שסתימת ארון מיקרי סתימת גולל ממש. אבל לא מצאנו דין יאוש מלקוברו כאשר המת מוטל לפנינו ממש.

אמנם, אף לדעת הש"ך יש לעשות במקרה כזה "קבורה מעליותא לדידהו", ואם יש ארון יש לשימו בארון. אך לו יצוייר מקרה שאין אפשרות לשימו אף בארון, ומכסים את המת בסדין בלבד (כגון שמתחבאים בחדר ואינם יכולים להשיע רחש, רחמנא ליצלן), נראה, לעניות דעתי, שלדעת הש"ך הוי קבורה מעליותא לדידהו, אף על פי שלא קברוהו ואף על פי שהם עמו בחדר אחד! ולא נאמר שהואיל והמת מוטל לפניהם הרי הם אוננים ואינם אבלים, אלא כיוון שלדידם הוי קבורה מעליותא באותם תנאים, ואין הם יודעים אם יוכלו בעתיד לקוברו, הרי הם כנתיאשו מלקוברו ומתאבלים מיד.

סיכום: כעיקרון, אבלות מתחילה בסתימת הגולל. במקרה שאין אפשרות לקבורה ולסתימת הגולל, ישנו יסוד של יאוש. יסוד זה שייך במקרה שוודאי מת ואין יודעים היכן גופתו - "משנתיאשו לבקש", במקרה שוודאי מת אך אי אפשר לקבל את גופתו לקבורה -

13. מה שכתב הש"ך: "וכן נראה בבית יוסף", צריך עיון. שהרי דברי הבית יוסף שצוטטו לעיל מורים בפשטות את כוונת הבית יוסף, שסתימת הארון הוי בשעת הדחק סתימת גולל ממש, ולא מדין יאוש.

"משנתיאשו לשאול", ובמקרה שמוטל לפנינו ואין אפשרות לקוברו - רק אליבא דהש"ך. מחדש רבא, שאף במקרה של החזרת פני המלווים מן המטה - מיקרי שנתיאשו מלקוברו בעצמם, והוי כסתימת הגולל ממש. ובזה מוסבר החילוק בין סעיף א וסעיף ב.

ד. קרוב כאן וקבורה בחוץ לארץ לאחר זמן

בעקבות הסקירה שהובאה לעיל, נבין את מחלוקת האחרונים בעניין מי שנודע לו שמת קרובו בחוץ לארץ ועדיין לא נקבר, וייקבר לאחר מספר ימים, ואין בדעתו להשתתף בהלוויה אלא ישאר במקומו, מאימתי יתחיל להתאבל - משעת שמועה או משעת קבורה? לכאורה, כל זמן שלא נקבר המת לא מתחילה האבלות, כמו שכתב הרא"ש בתשובה ופסק השולחן ערוך בסעיפים א, ו. אבל יש להסתפק, האם שייך כאן דינו של רבא בעניין החזרת פנים מן המת. כלומר, האם דין קרוב המלווה את המת, אך אינו ממשיך עד הקבורה עצמה, שווה לדינו של קרוב שלא הגיע כלל ולא ראה את המת? האם שייך יאוש מלקוברו גם במי שלא נתעסק במת כלל?

נחלקו בזה הנצי"ב (שו"ת משיב דבר, סימן עב), וחתנו ר' רפאל שפירא מוולוז'ין (הובאה תשובתו בקונטרס בשדי חמד פאת השדה, מערכת אבלות סוף סימן יד). לדעת הנצי"ב, יתחילו רק לאחר קבורה, ולדעת ר' רפאל יתחילו מיד¹⁴.

כמו כן, יש להתייחס למחלוקת שהובאה לעיל בלשון הרמב"ם (אבל א, ה) והשולחן ערוך (סעיף ב): "מי שדרכן לשלוח המת למדינה אחרת ואינם יודעים מתי יקבר", האם "אינם יודעים" הוא לעיכובא, כלומר, שאם יודעים בבירור מתי ייקבר, או כגון שיש זמן שבו ודאי לא ייקבר, לא יתחילו להתאבל עד אז (אפילו לדעת ר' רפאל שפירא לעיל), או שמא "אינם יודעים" לאו דווקא, ויתחילו להתאבל מיד, אף על פי שידוע שייקבר רק לאחר זמן (לעיל עמוד 179).

בעיה זו התעוררה גם בזמנים עברו, בעקבות גזירות מלכות שאין לקבור את המת כ"ד שעות או מ"ח שעות לאחר מיתתו, מסיבות שונות¹⁵.

ה. נספח: שיטת הגאונים

נשאל הרא"ש (שו"ת כלל כז, ח):

ילמדנו על צלוב שצלבוהו גוים, ובאו והודיעו את אחיו שהיה בעיר אחרת,

14. ומצאתי סיוע לדעת הנצי"ב בשו"ת מהר"ם מרוטנבורג (דפוס פראג) חלק ד, סימן שכ.
15. ועיין אגרות משה יורה דעה סימן רנג; ציץ אליעזר אבן יעקב סימן מ; יביע אומר חלק ד, יורה דעה סימן כח.

ונהג אבלות מיד. ולאחר שלושה ימים הודיעוהו שעומד עדיין בצליבתו עד שיתנו ממון רב. והלכו זקני העיר ההיא ופייסו במקצת ממון, ולא נתפייסו עד שנתיאשו מלקברו. מאימתי חל אבלות - משעת שמועה או משעת יאוש?

ענה הרא"ש:

דע, כי אבלות קודם קבורה או קודם יאוש לאו אבלות הוא כלל, כי לא נתחייב עדין להתאבל, והוה ליה כשמע על החולה שמת והתחיל להתאבל עליו, ואחר כך אמרו לו חי הוה והשתא הוא דמת, שצריך עתה להתחיל שבעה ימי אבלות, כן הדבר הזה.

כשלוש מאות שנה לפני כן, נשאלה שאלה דומה מרב שרירא ורב האי (הובאה ברי"ף גיאת הלכות אבל עמוד עא):

ונשאל מרב שרירא ורב האי: מאן דאיתיה במדינתא וקרוביו במדינה אחרת, והרגו שלטון ולא ניתן לקבורה, קרוביו מאימת מונין - משעת שמועה מדמינן להא דבהלכות: כד נפיק שכבא ממתא, ואיכסו ליה מקרובים חדא שעתא קמייתא, חלה לה אבלות עליהו, או להא דאמר: הרוגי מלכות מאימתי מונין להם - משנתיאשו לשאול?

נחלק את התשובה לפיסקאות:

והשיב:

- א. הכי אמר רבנן במשנתינו: משנתיאשו מלשאול. היכא שלא נתברר שמתו, אלא קול יוצא בכך, וקרוביו דורשין ומחפשין מיכן ומיכן לעמוד על אמיתת הדבר, משעה שנתיאשו ופוסקין דרישתן - נתקררה דעתם שכבר מת, מאותה השעה מונין. אם ההרוג הזה דומה לזאת - עושין בו כן. ואם ידוע אימתי נהרג - כמי שמת לעצמו דמי, ומשעת שמועה מונין.
- ב. וזה שאמר בהלכות, גמרא בהדיא הוא: דאמר להו רבא לבני מחוזא - אתו דלא אזליתו בתר ערסא דמרחק בית הקברות מנייכו, מכי מהדריתו אפייכו מאבולי דמחוזא אתחילו ומנו. אלא, שלא אמרו למנות עליו משעה שנכסת

המטה מעיניכם, אלא בזמן שהוא מת, אבל אם חי עזבוהו ופורש מהן - אפילו יוצא ליהרג אין מונין לו.
 ג. וגם זה ששאלתם עליו - אם ראו גופתו משעה שתחזירו פניהם, ונכסתן מעיניהם - מונין לו אף על גב שלא נקבר, כל עיקר שנקבר מיכן.
 וכי פסק רב אשי הלכה כרבי יהושע משיסתם הגולל - בזמן שאבלים עומדים בבית קבורתו של מת.

ננסה לפרש את התשובה על פי אותה חלוקה לפיסקאות:

- א. מה שנאמר באבל רבתי, שמונין משנתיאשו מלשאול, היינו באדם שיצא עליו קול שמת אך אין לכך ודאות, ובשעה שנתיאשו קרוביו למוצאו ופסקו מלחפש - נתקרה דעתם שכבר מת, ומונים משעת יאוש זו. אבל אם ידוע בוודאות שמת, דינו ככל מת ומונין משעה ששמעו שמת, אף על פי שעדיין לא נקבר. כלומר, יאוש במקרה זה הוא שלב בירור המיתה ולא שלב הקבורה.
 בעניין זה, חולקים שאר הראשונים, והוכיח הרמב"ן שהברייתא דנה במת וודאי, וגם בזה בעינן יאוש מלמצוא את גופתו.
- ב. אם מונין משעת שמועה אף על פי שלא נקבר, מהו שחידש רבא דין החזרת פנים מן המיטה, הלא ממילא אין מונין משעת קבורה אלא משעת שמועה, ומדוע ממתנינים עד החזרת פנים מן המת? אלא, חידושו של רבא הוא, שכל זמן שהקרוב נמצא עם המת לא מסתיימת האנינות. ומה שכתב "משיסתם הגולל" - היינו לאותם המלווים את המת עד קבורתו ממש (עיין בסוף התשובה). לכן, החזרת פנים מן המיטה מסיימת את האנינות, כיוון שאין המת מוטל לפניו, ומתחלת את האבלות. כמו כן, בא רבא לאפוקי מקרה בו החזירו פניהם מהאדם בעודו בחיים, אף על פי שוודאי ימות מיד, כגון יוצא ליהרג, ששם אין החזרת פנים מתחילה אבלות, אלא שעת שמועה.
- ג. על פי זה, נדון גם במקרה עליו נשאלנו. אם הקרובים ראו את הגופה לאחר מיתה - מיד משיחזירו פניהם ממנה חלה עליהם אבלות, אף על פי שעדיין לא נקברה! שהרי, כאמור, אין שלב הקבורה קובע את חלות האבלות, אלא הידיעה הברורה על המיתה, או היאוש מלמוצאו חי. אם לא ראו את הגופה - מיד משעת שמועה שמת ודאי חלה אבלות. במקרה כזה אין אנינות כלל, כיוון שאין מתו מוטל לפניו.
 נראה לעניות דעתי פשוט, שאם לשיטת הגאונים, כוונת הקרוב לאחר שמועה לראות את המת לפני קבורה - לא חלה עליו עדיין אבלות, שהרי, מן הסתם, כל הקרובים שמעו על המיתה כאשר לא היה המת לפנייהם, ואחר כך באו לפני מיטתו.
- לסיכום, נמצא שהגאונים חידשו מספר דינים:
- א. דין אונן חל רק על קרוב שהמת מוטל לפניו ממש, אבל אם נמצא במקום אחר ולא יגיע לפני קבורה - לא חל עליו דין אונן כלל.

ב. כל זמן שהקרוב נמצא ליד מיטתו של מת - הרי הוא אונן, עד שלב סתימת הגולל. אם לפני סתימת הגולל מחזיר פניו מן המת - מפסיק להיות אונן ומתחיל להיות אבל.

ג. אבלות חלה משעת שמועה ולא משעת קבורה.

ד. שמועה על אדם שמת, היינו ידיעה ברורה על מיתתו, או לחילופין, יצא קול שמת, וקרוביו דרשו וחקרו לדעת מה עלה בגורלו, ונתיאשו מלמוצאו. קול שמת ויאוש מלמוצאו הוי כשמועה שוודאי מת.

להלכה, נדחתה שיטת הגאונים, הן לעניין דיני אנינות, והן לעניין אבלות בלא ידיעה ברורה על מיתת הקרוב.

בשדי חמד (פאת השדה מערכת אבלות, סוף סימן יד) הביא קונטרס ובו תשובתו של הגאון ר' רפאל שפירא מוולוז'ין, שם האריך להסביר את שיטת הגאונים הנזכרת לעיל, באופן אחר ממה שפירשנו. טענתו העיקרית היא, שלא יהיו הגאונים כטועים ותדחה שיטתם מההלכה לגמרי. לעניות דעתי, כפי הסברנו כאן הבינו כל הראשונים בדבריהם, וזהו פשט הדברים.

יהי רצון, שמהרה יתקיים הפסוק "ומחה ה' אלקים דמעה מעל כל פנים" (ישעיהו כה, ח), ונזכה במהרה לביאת גואל צדק ולתחיית המתים, במהרה בימינו, אמן.